

מנהג ארץ ישראל ננטילת לולב ביום ראשון שחל בשבת

א. מקורות תנאיים

בשנת תשס"א יחול יום טוב הראשון של סוכות בשבת. מקובל בעם ישראל שאין נוטלים לולב ביום זה. אך ממקורות תנאיים, ומן הידוע לנו על מנהג ארץ ישראל בעבר, עולה כי הדברים אינם חד-משמעיים.

במשנה סוכה (פ"ד מ"ב) נאמר: "יום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת לולב שבעה, ושאר כל הימים ששה". בפרק הקודם מביאה המשנה כמה הלכות הקשורות לנטילת לולב בשבת: "כל העם מוליכין את לולביהן לבית הכנסת" (פ"ג מ"ג); "שכח והוציא את הלולב לרשות הרבים פטור מפני שהוציאו ברשות" (שם מ"ד); "מקבלת אשה מיד בנה ומיד בעלה ומחזירתו למים בשבת" (שם מט"ו).

כך נאמר גם בספרא (אמור סי' קצה): "ביום הראשון - ביום ולא בלילה. ביום הראשון - ואפילו בשבת. ביום הראשון - אין דוחה את השבת אלא יום הראשון בלבד". וכך כותב הרמב"ם בעיקר הדין (ר' עוד להלן):

מצות לולב להינטל ביום הראשון של חג בלבד בכל מקום וזמן ואפילו בשבת, שנאמר: 'ולקחתם לכם ביום הראשון'. ובמקדש לבדו נוטלין אותו בכל יום ויום משבעת ימי החג. חל יום השבת להיות בתוך ימי החג - אינו ניטל בשבת.

(הלי לולב ז, יג)

ב. נטילת לולב בשבת בבבלי ובירושלמי

הבבלי (סוכה מב, ב) מנמק את איסור נטילת לולב בשבת משום "גזירה שמא יטלנו בידו וילך אצל בקי ללמוד ויעבירונו ארבע אמות ברשות הרבים". גזירה זו מופיעה כמה פעמים

בבבלי בהקשר לכמה ענינים: שופר (ראש השנה כט, ב), מגילה (מגילה ד, ב), ותפילין (שבת סא, א). על השאלה: "אי הכי יום ראשון נמי", עונה הבבלי: "ראשון דאיתיה מן התורה בגבולין לא גזרו בהו רבנן, הנך דליתנהו מן התורה בגבולין גזרו בהו רבנן" (סוכה מג, א). בהמשך מקשה הגמ': "אי הכי האידנא נמי? אן לא ידעינן בקיבועא דירחא. אינהו דידיעי בקיבועא דירחא לידחו? אין הכי נמי, דתנן" וכו', ומובאת המשנה הנ"ל "כל העם מוליכין את לולביהן", לפיה בארץ ישראל נוטלין לולב ביו"ט ראשון שחל בשבת אף לאחר חורבן הבית.

ובירושלמי עירובין (פ"ג ה"ט) למדנו:

ר' אבהו אזל לאלכסנדריאה ואטעינן לולבין בשבתא. שמע ר' מי מר מן מיבייל להון רבי אבהו בכל שתא (לגירסת הירושלמי עי' הירושלמי כפשוטו).

הירושלמי מתבסס על כך שבח"ל אין נוטלים לולב בשבת משום שאין יודעים בקביעות החודש. ר' אבהו בא לאנשי אלכסנדריה ואמר להם מהו היום הנכון, והם אכן נטלו לולב בשבת. ר' מי (=אמי) התרעם על ר' אבהו משום שלא בכל שנה יבוא מישהו ויאמר להם מהו היום הנכון, ויש חשש שהם יטלו לולב בשבת ביום שאינו יו"ט ראשון של חג. וכן אנו מוצאים בספר 'החילוקים שבין אנשי מזרח לאנשי ארץ ישראל' (מהדורת מרגליות, סי' נא), שאף בתקופת הגאונים שבה נתחבר הספר, היה המנהג בארץ ישראל ליטול לולב ביו"ט ראשון שחל בשבת:

אנשי מזרח אין טוענין לולב בשבת אבל נוטלים הדס, ובני ארץ ישראל טוענין לולב והדס ביו"ט הראשון של חג שחל להיות בשבת, שנאמר: 'ולקחתם' - אפילו בשבת.

בארץ ישראל קיימו את מצות לולב ביו"ט ראשון שחל להיות בשבת, ואילו בבבל, כדי לעשות זכר לדבר, נטלו הדס. זכר זה כיום אינו מצוי אצלנו.

בבבלי אנו מוצאים שתי סוגיות סותרות בנושא זה. הראשונה היא זו שהובאה לעיל: "אן לא ידעינן בקיבועא דירחא. אינהו דידיעי בקיבועא דירחא לידחו? אין הכי נמי, דתנן" וכו', וזה כדברי הירושלמי, שבארץ ישראל שידועים בקביעות החדש נוטלים לולב ביום טוב ראשון שחל בשבת.

לעומת זאת, הסוגיה בדף מג, ב אומרת: "והא יום טוב הראשון דלדידן לא דחי ולדידהו דחו? אמרי, לדידהו נמי לא דחי", כלומר, כיון שבבבל לא נוטלים לולב בשבת, גם בארץ ישראל יעשו כמותם ולא יטלו, ומסביר רש"י: "שלא לעשות ישראל אגודות אגודות ונראה כשתי תורות, דלדידן לא דחי לולב שבת".

הסברו של רש"י לכאורה קשה, שהרי גדר האיסור של עשיית אגודות אגודות הוא שלא יהיו

ב' בתי דינין בעיר אחת זה נוהג כמנהג אחד וזה נוהג כמנהג אחר, אבל בשתי עיירות לית לן בה (יבמות יד, א), וכל שכן בשתי ארצות!

על השוני שבין הסוגיות כתב ה'אור שמח' על הרמב"ם (הל' לולב ז, יג), שההוא אמינא בבבלי (הסוגיה הראשונה) היא כירושלמי, שיש ליטול לולב בא"י, אולם למסקנת הבבלי (הסוגיה השניה) אין ליטול לולב בא"י.

החוקרים נחלקו מה היתה המציאות בפועל: ז' פרנקל בספרו 'מבוא הירושלמי' (עמ' קמז) סובר ששתי הסוגיות בבבלי משקפות שני מנהגים בארץ ישראל: בתחילה נטלו בא"י לולב בשבת, ובהמשך הנהיגו שלא לנטלו. אך מ' מרגליות, מהדיר 'ספר החילוקים בין אנשי מזרח לאנשי ארץ ישראל', סובר שמנהג א"י תמיד היה ליטול, ונראים דבריו, שהרי בכל המקורות הארצישראלים לא מצאנו הד לכך שלא יטלו לולב בשבת, ואף בספר החילוקים שנכתב בתקופת הגאונים מובא בפשטות שמנהג א"י הוא כן ליטול לולב, אלא שהסוגיה השניה בבבלי רצתה להטיל את מנהג בבל גם על ארץ ישראל.

ג. פסיקת הראשונים

הרי"ף והרא"ש מביאים חלק מן המהלך של הסוגיה הראשונה, אך מסקנתם היא על פי הסוגיה השניה: "כיון דאנן לא דחינן אינהו נמי לא דחוי".

הרמב"ם בהל' לולב (ז, טז-יז) כותב שבזמן שבית המקדש היה קיים הלולב היה ניטל בכל המקומות שידעו שהיום חג הסוכות, והמקומות שלא ידעו בקביעות ראש חודש לא היו נוטלים לולב, וכאשר חרב המקדש אסרו חכמים ליטול את הלולב אפילו לבני ארץ ישראל שהמשיכו לקדש את החודש. לפי כל האמור לעיל דברי הרמב"ם תמוהים, שהרי בארץ ישראל נטלו לולב בזמן האמוראים, כמשתמע מהירושלמי ומהסוגיה הראשונה בבבלי, ואף בזמן הגאונים, כמפורש בדברי בעל ספר החילוקים.

מספר ראשונים, ביניהם התוספות, תוספות הרא"ש והריטב"א, מקשים על דברי הגמרא: "אנן לא ידעינן בקיבועא דירחא", מהגמרא במסכת ביצה (ד, ב) לגבי שני ימים ב"ה: "האידינא ידעינן בקביעה דירחא וקא עבדינן תרי יומי". הם מתרצים שהגמרא אצלנו מתייחסת לזמן קידוש החודש על פי הראייה, ואילו הגמרא בביצה מתייחסת לזמן שלאחר תקנת הלוח. על כך שואלים הראשונים: אם כיום אנו יודעים בקיבועא דירחא, מדוע איננו נוטלים לולב ביו"ט הראשון שחל בשבת? והם מביאים את המשך דברי הגמרא בביצה: "והשתא דידיעין בקביעה דירחא מאי טעמא עבדינן תרי יומי - משום דשלחו מתם היזהרו במנהג אבותיכם בידכם זימנין דגזרו המלכות ואתי לאקלקולי", והוא הדין בנושא שלנו, איננו נוטלין לולב בשבת על אף שאנו יודעים בקיבועא דירחא.

אך לכאורה נראה לחלק בין שתי סוגיות אלו: ביו"ט שני אין כל פגם בכך שיעשו עוד יום

טוב, שבו ישבתו ממלאכה אך לא יעשו שום אסור. הדבר היחיד שיכול להוות בעיה הוא ביטול הנחת תפילין, ועל כך יש לציין שיש מי שכתב להניחם בצינעא ביו"ט שני. לעומת זאת כאשר אין נוטלים לולב בשבת, מבטלים מצות עשה מן התורה של נטילת לולב.

ד. סיכום

המקורות התנאיים מצביעים על כך שיש ליטול לולב ביום טוב הראשון של סוכות שחל בשבת, ורק בשאר הימים שחלו בשבת אין ליטול. המקורות הארצישראליים מוכיחים כי בא"י נהגו במשך דורות רבים ליטול לולב ביום הראשון של סוכות שחל בשבת. בבבלי יש סוגיה אחת שממנה משמע שאין ליטול לולב ביום זה בא"י, והראשונים פסקו כסוגיה זו, וכתבו שאין ליטול לולב ביום הראשון של סוכות שחל בשבת גם בא"י. יש לעורר את השאלה: כיום, כאשר עם ישראל שב לארצו, האם אין ראוי לשוב למנהג ארץ ישראל המקורי וליטול לולב ביום טוב ראשון שחל בשבת? *

* הערת העורך: ב'מאור' לביצה (ג, א) מעיד הרז"ה שהמנהג בארץ ישראל עד סמוך לימיו היה לעשות ראש השנה יום אחד כעיקר דין תורה! מזה מאות שנים עושים בארץ ישראל שני ימים, ואין מניחין תפילין אפילו בצינעא. היעלה על דעת מישהו לחזור למנהג ארץ ישראל הקודם? האם יש טעם לדבר על ביטול מצות עשה של תפילין ביום השני? נראה כי הנושא של "אנן בתר בני בבל ותלמודן גרירינן", בכל ההלכה כולה, הוא נושא שרק סנהדרין תוכל "לפתוח" אותו, ולהגיע בו להכרעות חדשות, וזאת מכמה סיבות, ואכמ"ל. בינתיים אפשר לעסוק בשיטות הירושלמי ובמנהגי ארץ ישראל הקדומים כענין לימודי מרתק.